

דתישכונע

פרשת אָמֵר, תש"פ, מספר 1367

שואל כעניין ומשיב כהלכה, מוסיף ושומע (אבות ו, ה) שמעון אליעזר הלוי ספירו

כדי לענות על שאלה זו צריכים להבין טוב יותר את האיסור של "יִקְלַל אֶת-לִהְיוֹ". אחד הנכסים היקרים ביותר שיש לכל אדם הוא נכס לא מוחשי שנקרא "כבודו" (מלשון כובד - משקל), ומי שפוגע בכבודו של הזולת כאילו פגע בגופו או בממונו. החובה לכבד את הזולת תלויה ביחסו האישי של המתכבד ובחשיבותו מבחינת הישגיו ומעמדו החברתי, ולכן יש מצוות רבות החלות על בן ביחסו לאביו ולאימו, וכצפוי ביחסנו לאבינו שבשמיים.² חשוב לציין, שאף על פי שהאיסור של "יִקְלַל אֶת-לִהְיוֹ" נראה כמצווה פולחנית, ביסודה זוהי מצווה מוסרית ויש לכך השלכות משמעותיות מאוד, כפי שיתברר להלן:

הקדמה קצרה באשר לשפת המוסר:

יש הסכמה כללית באתיקה על שתי הנחות בסיסיות: א) שהמושג "צדק" הוא העיקרון המרכזי במוסר, הן במוסר אישי הן במוסר חברתי,³ והוא בא לידי ביטוי בשני תחומים: בענישה ובחלוקה, על פי כללים מסוימים. בענישה: "כִּפְאֵשׁ עֲשֵׂה כֵן יַעֲשֶׂה לּוֹ" (וי' כד:יט), וחומרת העונש נקבעת לפי גודל הפשע, ובחלוקה: "לכל אחד לפי צרכיו, ומכל אחד לפי יכולתו". ההנחה השנייה היא: כל שיפוט מוסרי פרטי חייב

פרשת המקלל (וי' כ"ד) היא אחת מארבעה מקרים משפטיים בתורה, שבהם משה נאלץ לפנות לא-לוהים לעזרה, כדי לדעת כיצד לפעול. המקרים האחרים הם: פסח שני (במ' ט:ו-ח); מקושש עצים בשבת (במ' טו:לב-לו) ובנות צלפחד שדרשו נחלה (במ' כז:ט,לב). על כל שלושת המקרים האחרונים משה מקבל מאת ה' תשובה בדיוק על שאלתו.¹

שונה מהם פרשת המקלל; בנוסף לתשובה באותו העניין, א-לוהים מוסיף דינים אחרים הנוגעים למכה אדם ולמכה בהמה. השאלה היא, מה מיוחד בפרשת המקלל שא-לוהים מצא לנכון להוסיף עליה דינים אחרים? ועוד יש לשאול, למה בכלל היה צורך להביא את משפט המקלל לפני א-לוהים? הרי כבר ניתנה פרשת משפטים, ושם כתוב: "וּמְקַלַּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת" (שמ' כא:ז), ובוודאי שכבוד א-לוהים אינו פחות מכבוד אביו ואמו! באשר למקושש, למשל, כבר אמרו חז"ל שידוע היה שהוא חייב מיתה, אלא שלא ידעו איזו מיתה (רש"י על וי' כד:כז). אבל כאן בפרשת המקלל, כיוון שהוא היה "בֶּן אִישׁ מִצְרָיִם" ושייכותו לעם ישראל עומדת בספק, אולי מה שעשה אינו נכנס לגדר "יִקְלַל אֶת-לִהְיוֹ" (וי' כד:טו), ולכן אינו חייב מיתה!

2 בנוסף לכל מה שכתוב בתורה, אמרו חז"ל (בהלכות כיבוד אב ואם) בעניין של חילול השם, שלמרות שברור שכל הקללות בעולם אינן יכולות "להזיק" לבורא העולם, השפעתו בעולם תלויה במידה מסוימת בהוקרת שמו בציבור, ומי שמקלל שם א-לוהים בפרהסיה מפחית מכבודו בין אלו ששמעו את הקללות.

3 כך כתב אפלטון, וגם הרב שמשון רפאל הירש. עיין על הצדק מאת חיים פרלמן, ירושלים תשמ"א: "אין להבחין בין ערך הצדק לבין ערך המוסריות", וכן: "צדק הוא הדבר הראשוני ביותר בנפש האדם".

* ד"ר שמעון אליעזר הלוי (Shubert) ספירו הוא בעל קתדרה ע"ש אירווינג סטון במרכז ללימודי יסוד ביהדות. לאחרונה יצא ספרו *Aspects of Rabbi Joseph B. Soloveitchik's Philosophy of Judaism* (Ktav, 2009).

1 בתשובה על עניין בנות צלפחד מופיעה הרחבה מסוימת. עיינו במסקנה בסוף המאמר.

יעשה לו" (ויק' כד:יט), אבל לפי הצדק המעשי "עין תחת עין" (וי' כד:כ) חייב להיות מתורגם לתשלומים כספיים.

הפסוק האחרון מחזיר אותנו לעיקרון המוסרי שבו התחלנו, שכל אדם חייב בכבוד השותפים שהביאוהו לעולם (הקב"ה ואביו ואימו), ומכה בהמה (וגרם רק נזק) "ישלמנה" (וי' כד:כא). יש מצב ש"ומכה אדם יומת" (שם:שם). והיכן זה? כשאדם מכה את אביו או את אימו (ראו רש"י לוי' כד:כא, שמ' כא:טו). א-לוהים מסיים את תשובתו בהכרזה של הכלל העליון של השיפוט המוסרי: "משפט אַחַד יְהִי לְכֶם כַּגֵּר כַּאֲזָרְחָה יְהִי" (וי' כד:כב), והנימוק הוא: "כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". כלומר, לא רק שא-לוהים "מוסרי" במובן זה שכל מעשיו, חוקיו ומשפטיו הם "צדיקים" (דב' ד:ח), אלא גם: "צדיק וְיִשָּׁר הוּא" (דב' לב:ד) בעצם מהותו (באופן שאינו סותר את אחדות א-לוהים).

מסקנה:

פרשת המקושש ופרשת פסח שני כרוכות במצוות פולחניות ולכן אי אפשר להסיק מהן הכללה. פרשת בנות צלפחד כרוכה בחלוקת נחלות, שהיא ביסודה מוסרית, ולכן תשובת א-לוהים כוללת הרחבה של סדרי הנחלות: "לְשָׂאֵרוֹ הַקָּרֵב אֵלָיו" (במ' כז:יא); כל הקרוב קודם בירושה. בפרשת המקלל שהוא עניין מוסרי א-לוהים מנצל את ההזדמנות לגלות את הדינמיקה של שפת המוסר ואת פעולות הגומלין שבין העקרונות של שיוויון ופרופורציונאליות בשיפוט המוסרי.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

להיות מסוגל להכללה, דהיינו, מאחרי כל שיפוט מוסרי פרטי נמצא כלל מוסרי. ישנה גם תכונה של אוניברסליות: "כל מה שמוסרי או לא מוסרי לאדם אחד, חייב להיות מוסרי או לא מוסרי לכל בן אדם אחר בנסיבות דומות".⁴ כלל זה נובע מעצם הגדרתו של מוסר: העקרונות והנהלים המחייבים בני אדם באשר הם, כלומר כיצורים בעלי בחירה חופשית ובעלי אחריות, ולכן המוסר מחייב כל אדם, ולכל אדם מגיעה התנהגות מוסרית. מכאן מתברר שהצדק בנוי על שני יסודות: על השוויון ועל הפרופורציונאליות, כאשר האחרון מתנה את הראשון.

עכשיו אפשר להבין את התשובה המורחבת של א-לוהים למשה, שהיא כולה עניין אחד: הדינמיקה של שיפוט מוסרי. בפסוק הראשון נאמר למשה מה עליו לעשות למקלל בדיוק: "וְרָגְמוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה" (וי' כד:יד), דהיינו משפט מוות. כיוון שזהו שיפוט מוסרי, אפשר לזהות את הכלל המוסרי שהוא מדגים: שצריך להיות זהיר בכבוד כל אדם ובפרט בכבוד ההורים, ועל אחת כמה וכמה בכבוד א-לוהים, שהוא יסוד העולם כולו. כיוון שהמוסר מחייב כל אדם, הפסוק השני מדגיש: "אִישׁ אִישׁ כִּי יִקְלַל אֶל־לְהָיוּ וְנָשָׂא חֶטְאוֹ" (וי' כד:טו); זהו עניין אוניברסאלי, ולכן בנידון זה המסקנה ברורה: "וְנִקְבַּ שֵׁם ה' מוֹת יוֹמֵת... כַּגֵּר כַּאֲזָרְחָה בְּנִקְבוּ שֵׁם יוֹמֵת" (וי' כד:טז), כולל גם "בֵּן אִישׁ מִצְרַיִם" (וי' כד:י).

אותה תכונה של הכללה במוסר נוהגת גם כאשר האדם הוא הקורבן, ולכן: "וְאִישׁ כִּי יִכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם מוֹת יוֹמֵת" (וי' כד:יז) כולל גם אישה וקטן. אמרנו לעיל שלפי הצדק צריכה להיות התאמה בין חומרת העונש לחומרת הפשע, וכן בין הנזק לפיצוי: "ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש" (וי' כד:יח). כיוון שאי אפשר למצוא בהמה אחרת בדיוק כמו זו שנהרגה, ישלם המזיק תשלומי כסף. תורת הענישה הפורמלית היא "כַּאֲשֶׁר עָשָׂה כֵּן

Marcus G. Singer, *Generalization in Ethics*, 4 (N.Y 1961), Chap. 2.4.